

Крістіна Гантель-Фрейзер

ПРИМИРЕННЯ І ПОЛАГОДЖЕННЯ КОНФЛІКТІВ У СВІТЛІ НАШОЇ ВІРИ: ПРИРОДА КОНФЛІКТУ, ІДЕАЛЬНА РОЗВ'ЯЗКА, РОЛЬ МОРАЛЬНИХ ВАРТОСТЕЙ

Пані й панове,

Дорогі колеги,

1. Конфлікти здаються нам немовби темними тунелями. Вони лякають нас уже з першого погляду. Ми не знаємо, які вони завдовжки, що за небезпеки вони приховують, чи вдасться нам з них вибратися, а коли й вийдемо на світло – що чекає нас на тому кінці. Маємо всі причини сахатися конфліктів наче вогню! А проте ми втягуємося у них мало не щодня. Не дивно, що більшість людей уважають „конфлікт” за лайливе слово.

2. Сьогодні я хотіла б повести вас на екскурсію одним з таких темних тунелів. Я маю з собою ліхтарика, щоб освітити й показати вам усе, що вам слід знати про тунелі й про те, як в них поводитися. Кожен тунель по-своєму особливий, хоч усі вони мають певні спільні ознаки. Кожен з них вимагає інакшої поведінки від учасників конфлікту і від тих, хто пробує його врегулювати. Та якщо ви збагнете тривимірну структуру конфліктів і внутрішню динаміку їхньої ескалації, якщо ви будете прямувати цими тунелями у відповідному темпі і з відповідним настановленням, будете розрізняти сам конфлікт і його симптоми, будете ставити перед собою конструктивні цілі і якщо (це найголовніше) будете повсякчас присвічувати собі світлом морального сумління, – ви, безперечно, будете готові до самостійних подорожей. Гадаю, ви помітите певні паралелі між тим, що я кажу, і сучасною ситуацією в Україні – і зрозумієте, яку роль можете відіграти ви самі як полагоджувачі тутешніх конфліктів. Я розповім вам невігадану історію, яка мені дуже близька, бо нагадує моє дитинство – воєнну Салезію та повоєнну. Історія ця називається „Батьки і дитячий майданчик”.

3. Це було 1952 року в Німеччині, яка ще не встигла оговтатись після воєнного лихоліття й фашистського правління, у кварталі, збудованому для вимушених переселенців. Одного дня за вечерею 12-річна Віка розповіла своїм батькам, що вона була славно розважилася, глузуючи з іншої дівчинки на ім'я Маргарита. Батьки були приголомшені. „Чому ти це робила?” – запитували вони. „Бо вона така дурна! А крім того, всі з неї насміхалися”, – відказувала Віка. Батьки перервали вечерю й пішли до іншої кімнати, щоб порадитися віч-на-віч. Тоді покликали Віку і прочитали дівчинці довгу й сувору нотацію. Після Другої світової війни, – казали батьки, – багато німців також виправдовували свій послух перед нацистами і співпрацю з ними, кажучи, що поводитись так само, як і всі. Мало хто мав мужність піти на опір режимові, але ця невелика когорта включала й матір Віки. Вона була дорого заплатила за це, коли її оголосили „ворогом держави.” Нацистська держава, як відомо, відзначалася злочинною практикою – мобілізувати маси проти будь-якої меншини, що з тої чи іншої причини стягала на себе офіційно задекларовану нелюбов або ненависть властей.

Сім'я дивом пережила нацистські гоніння. І тепер, – казали батьки, – коли цей жахливий режим упав, ми не хочемо, щоб хтось із нашої родини наслідував нацистську практику, хай навіть під час пустощів на дитячому майданчику. На кону, – заявляли батьки, – стоять найцінніші моральні засади нашої родини: християнські засади доброти і чуйності до ближнього. Якщо Віка зламала ці засади, вона повинна покаятися й попросити вибачення в того, кого була образила.

5. Віка ладна була визнати, що чинила не дуже добре, насміхаючись із Маргарити, і готова була попросити вибачення в компанії з усіма іншими приятелями. А проте, каже вона, її батьки надто драматизують те, що сталося. І взагалі, додала вона, її батьки, „як і всі інші тати й мами,” не повинні пхати носа в стосунки між дітьми. Батьки Віки відказали, що в них є свої моральні переконання. Вони наказали Віці піти й попросити вибачення, а то вони будуть змушені зробити це за неї.

II. Яке світло проливає ця історія на природу конфлікту і ставлення до конфлікту з боку його учасників?

1. По-перше, маємо наочний приклад того, що таке справжній конфлікт. Тут конфлікт набрав форму суперечки між батьками і дочкою на ґрунті розбіжних моральних засад і різних норм прийнятної соціальної поведінки. Цей випадок добре вписується в те визначення конфлікту, яке я пропоную своїм студентам для практичного вжитку:

2. *Конфлікт* у широкому розумінні можна визначити як розбіжність чи суб'єктивно відчувану несумісність припущень, настановлень, цінностей, норм, потреб, сподівань, інтересів, цілей або форм поведінки. Такі колізії можуть виникати у свідомості одної й тої самої особи (і тоді ми говоримо про внутрішній або психологічний конфлікт) або між людьми чи соціальними групами (тоді це міжособові чи соціальні конфлікти).

3. У згаданому випадку суть конфлікту ясна. На відміну від своїх батьків, Віка, здається, не бачила нічого поганого в тому, щоб разом з приятелями нападати на меншого. Якби вона почувала моральне занепокоєння чи гризоту, вона, мабуть, промовчала б про те, що сталося, а не пробувала б розважити б батьків історіями про свої й своїх товаришів сумнівні забави.

4. Ще один важливий момент – це *ставлення* до конфлікту. І тут варто звернути увагу на позицію батьків. Люди тверезого й відкритого розуму, вони побачили за дитячими пустощами колізію принципів – своїх і доньчиних – і спробували врегулювати конфлікт, дарма що Віка наполегливо старалася „зам'яти” цей конфлікт узагалі.

5. На відміну від батьків Віки, десятеро інших батьків просто промовчали. Така знайома реакція! Чому ж вони змовчали? Ясна річ, деякі діти з різних на те причин могли зовсім не розповідати вдома про випадок із Маргаритою. Та коли припустити, що бодай декотрі таки розповіли про своє глузування з дівчинки, то стає ясно: батьківське мовчання наочно потверджує мої висновки про те, як загал людей ставиться до різного роду конфліктів.

6. Переважна більшість людей – понад 90 відсотків тих, кого я опитала, – асоціюють конфлікти з напругою, гнівом, турботами, суперечками, сутичками, терором, насильством і війною. Вони кажуть, що конфлікти в особистому й професійному житті пробуджують у них глибоко закоріненний страх і бажання втекти зі сцени за лаштунки. Інші вперто закривають очі на конфлікти, стараючись їх не помічати. Сміливіші пробують чимскоріш позбутися конфліктів, знайшовши для них швидкий розв'язок, а відтак не вагаються вдаватися до міцних, різких слів та інших подібних засобів, що, на їхню думку, могли б швидко вирішити проблему.

7. Всі вони схильні розглядати конфлікти як прокляття, як напасть, як щось на кшталт тяжкої хвороби, що її треба уникати за всяку ціну, а проте годі уникнути, як не уникнеш болю й смерті. Їм здається, що про конфлікти ліпше не говорити й узагалі не думати. Такі люди – мов ті діти, що заплющують очі, побачивши щось страшне. Вони стараються не помічати конфлікту, сподіваючись, що коли проблему ігнорувати, вона щезне сама собою або принаймні стане менш гострою. Загалом кажучи, вони вірять і надіються, що життя може бути вільне від конфліктів.

III. Яке світло проливає цей випадок на динаміку і структуру конфліктів, на ідеальний процес врегулювання конфлікту?

1. Дозвольте мені освітити своїм ліхтариком деякі з найтемніших закутків нашого тунелю. Придивіться до того, що проступає з темряви. Батьки Віки постають перед нами як зразкові полагоджувачі конфліктів. Чому? Тому що, тільки-но почувши доньчину історію, вони збагнули й окреслили вкрай важливу концептуальну відмінність між самим конфліктом, його симптомами і динамікою його ескалації. Вони зрозуміли, що інцидент на дитячому майданчику *не становив* суті конфлікту. Конфлікт як такий полягав у тому, що моральні засади батьків виявились несумісними з мораллю їхньої дочки, що проявилася в її соціальній поведінці. Звісно, те, що сталося на дитячому майданчику, теж було виявом цієї суперечності. Але в тому соціальному контексті ніхто цього не усвідомлював. Симптоми конфлікту вперше далися взнаки за вечерею, коли батьки спершу не повірили своїм вухам, а тоді обурились, почувши історію, що здавалась дівчинці такою забавною. Далі настав етап певної ескалації, коли батьки спробували пояснити дочці, якою мірою вона порушила норми моралі та прийняті в родині християнські засади, а тоді були змушені долати її опір та протинаступ. Тут я хотіла б спонукати вас, щоб ви зробили це стрижневе розрізнення між конфліктом, його симптомами й динамікою його ескалації, невід’ємним елементом вашого конфліктологічного мислення.

2. Термін “ескалація” означає певний процес, що нагадує рух з гори донизу, процес, рух, що набирає обертів під дією первісних, грубих імпульсів та мотивів. Фрідріх Глазль, який глибоко досліджував це питання, каже, що ескалація конфлікту нагадує азартні перегони на санях униз по схилу. В ескалації конфлікту дедалі більшу роль відіграють сили, непідвладні людському контролю. Коли конфлікт загострюється, – пише він, – ці сили виходять на новий рівень інтенсивності, на якому діють уже інші норми й цінності: від простої зятятости, через поляризацію, поділ на друзів і ворогів, відмову спілкуватися й погрози – люди доходять до бажання знищити супротивника в соціальному, фінансовому, фізичному чи військовому плані, хай навіть знищення ворога буде рівнозначне самознищенню.

3. Тепер проллємо трохи світла на конкретні реалії нашого тунелю. Ви побачите, що конфлікт, який ми розбираємо, має свою структуру. На мою думку, більшість конфліктів мають три виміри: особистісний, організаційний та ідеологічний. У кожному конфлікті завжди беруть участь індивіди (і/або їхні групи), кожен з яких перебуває в особливому соціальному становищі (особистісний вимір); кожен з цих індивідів є членом якоїсь організації з її особливими завданнями, структурою та політикою (організаційний вимір); нарешті, ці індивіди та організації існують у контексті різноманітних ідей та ідеологій, чи то світських, чи то релігійних (ідеологічний вимір). Тому кожний конфлікт треба розглядати як *низку багатofакторних, взаємопов’язаних, комплексних подій*. В нашому випадку учасники конфлікту і всі фактори, пов’язані з ними як з особистостями, відносяться до особистісного виміру. Родина, квартал, громада – це організації, задіяні в конфлікті. Нарешті, ідеологічний вимір пов’язаний зі стрижневим моментом – порушенням основаних на вірі моральних засад. Як бачимо, навіть такий, здавалося, дрібний конфлікт має ту саму тривимірну структуру.

4. Батьки Віки вправно торують шлях через темний тунель, згідно з методом „П’ять кроків до поладження конфлікту”. На етапі „аналізу і діагнозу” вони збирають і узагальнюють усі дані, що стосуються конфлікту; далі формулюють „мету”, якої треба досягти; визначають найвідповідніший метод „втручання”; „реалізують план” і „оцінюють результати”.

IV. Яка роль моральних засад у процесі поладження конфлікту?

1. Поладжувач конфліктів без моральних засад – усе одно що моряк без компаса. Не маючи компаса, він геть не орієнтується, де він і куди йому прямувати! Ви, певно, погодитесь, що це шлях до певної загибелі. Моральний компас – це важлива, а може й найважливіша знадоба в нашому житті і, безперечно, найцінніше, що батьки можуть передати своїм дітями.

2. Моральні засади не конче мають бути пов’язані з певною вірою чи релігією. Багато високоморальних людей не належать ні до якого віровизнання. В цьому контексті варто мати на увазі, що християни часто-густо бувають надто зарозумілими, стверджуючи, начебто моральні засади й моральне життя – це монополія самих тільки віруючих, а передовсім віруючих християн. Гадаю, ніхто з нас не захоче підписатись під такими твердженнями, особливо в світлі тих жахів, що віками творилися в ім’я Христове.

3. Коли мова йде про – скажімо так – „світські” моральні засади, я хотіла б порадити вам гідного уваги автора: Рашворта М. Кіддера та його книгу „Як добрі люди роблять непростий вибір – розв’язання дилем морального життя” (Rushworth M. Kidder. “How Good People Make Tough Choices – Resolving the Dilemmas of Ethical Living”, 1995). Одна з найповажніших проблем нашої доби, каже Кіддер, це надломлення людської моралі і, як наслідок, гостра потреба систематичного морального виховання. У своїх працях цей автор дає чіткі настанови щодо моральних міркувань і моральних рішень.

4. Кіддер розрізняє, з одного боку, випадки „Правда проти правди”, тобто моральні дилеми, в яких стикаються дві рівнозначні цінності або дві однаково слушні позиції, як-от: 1) правда проти відданості, 2) потреби / інтереси індивіда проти потреб / інтересів громади, 3) довготермінові міркування проти нагальних потреб або 4) справедливість проти милосердя, а з іншого – випадки „Правда проти кривди”, коли кривда – це порушення закону, відступ від істини, ламання моральної норми. Він також проводить розрізнення між аморальністю як браком „внутрішнього морального компаса”, „порожнечю в тому осередді, де мали б перебувати цінності,” свого роду „моральним недоумством” – і імморальністю як порушенням приписів моралі, коли вчинки людини явно розходяться з її внутрішніми цінностями або цінностями її спільноти. Ми живемо у світі млявої, „сонної моралі”, де цінності чітко не окреслені, каже Кіддер і пропонує нам три засади, які він почерпнув з традиції моральної філософії й які могли б допомогти нам визначитися зі своїми цінностями:

- Утилітаризм, або „мета над усе”, – коли людина робить те, що принесе якнайбільшу користь якнайбільшому числу людей.
- Категоричний імператив, або „принципи над усе,” – коли людина дотримується тільки тих засад, яких, на її думку, повинні дотримуватися всі без винятку.
- Золоте правило, або правило взаємності, основане на турботі про ближнього, – коли людина ставиться до інших так, як вона хоче, щоб інші ставились до неї.

5. На стор. 31 своєї книги Кіддер вводить також поняття „морального краху”, яке він ілюструє прикладом Чорнобильської катастрофи. Йдеться про брак у суспільстві таких цінностей, як відповідальна влада, чесність, поваги до громади, турбота про довкілля і про майбутнє. Він вказує, що в таких випадках у людей уже нема ніяких критеріїв, щоб відрізнити добро від зла, бо в суспільстві і в людських серцях панує цілковитий моральний вакуум.

6. За Кіддером, щоб подолати цю тотальну аморальність, треба, щоб окремі особи й цілі групи визначили свої цінності – „те, що має для них певну питому вартість” – і таким чином набули „належної моральної форми”, тобто здатності до морального мислення і моральних учинків. Отже, Кіддер пропонує щось на кшталт світського морального компаса, потрібного полагоджувачам конфліктів у їхній роботі.

V. Примирення – яка роль релігійних засад у процесі врегулювання конфліктів?

1. Християни, що глибоко вірять в усі догмати своєї релігії і крізь призму цієї своєї віри дивляться на себе, на світ, на свої стосунки зі світом і тим, що вище за світ, могли б погодитися з такими твердженнями:

- Конфлікти – частина Божого задуму і вияв відмінностей між людьми.
- Симптоми конфлікту – це благо, бо вони вказують на проблемні моменти психічної або соціальної системи, що потребують уваги й направи.
- Полагодження конфлікту дає шанс як його учасникам, так і посередникам у врегулюванні, зробити моральний вибір, відповідально і творчо втілити в життя засади своєї віри і в підсумку досягти духовного зростання.

2. Розлади, сутічки, суперечності, що становлять конфлікт у рамках певної системи, в підсумку повинні вилитися у примирення. Що ж воно таке?

3. Примирення – це термін, що позначає зміну на краще у стосунках між особами чи групами, які перед тим ворогували між собою. Новий Завіт спонукає до примирення між супротивниками (Мт. 5: 24, Лк. 12: 58), між чоловіком і жінкою (1 Кор. 7: 11). Дуже часто це слово вживається на позначення нових стосунків між Богом і людством, започаткованих спокутною жертвою Христовою (Рим. 5: 10). Безпосереднім наслідком такого примирення є мир з Богом (Рим. 5: 10), коли християнин усвідомлює себе як нове Творіння (P. Achtemeier, Bible Dictionary).

4. У Старому Завіті цей термін означає „розплату за гріхи”, „глибоку зміну у стосунках”, „принесення або прийняття покутної жертви”, „виправлення завданих кривд”.

5. Маючи на увазі всі ці тонкі відтінки значень, повернімося на хвилинку до нашого тунелю, нашої історії про батьків і дитячі ігри. Чи батьки Віки спробували обміркувати конфлікт із дочкою у світлі своєї віри? Гадаю, можна справедливо стверджувати, що вони потрактували симптоми конфлікту як благо, адже якби не вечірня розмова, вони могли б ніколи не довідатися про доньчине невідповідне настановлення і неприпустиму поведінку. Вони, безперечно, вбачали в полагодженні цього конфлікту цінну можливість узгодити моральні засади й учинки Віки зі своїми власними переконаннями, щоб у підсумку досягти примирення в старо- й новозавітному значенні цього слова: каяття й душевного преображення, полагодження кривд і покращення розхитаних стосунків із дочкою.

6. Тепер ми починаємо бачити світло в кінці тунелю. Того самого вечора, трохи пізніше, Віка знайшла в собі силу визнати спершу перед собою, а тоді й перед батьками, що вона вчинила була щось справді погане. Вона перестала ототожнювати себе зі своїми приятелями і зрозуміла, що особисто відповідальна за свої жорстокі вчинки. Тож вона пішла додому до Маргарити – пішла сама, з власного почину – і щиро і щиро попрохала вибачення в неї та в її родини. Коли вона повернулася додому, було видно, що вона відчуває велике полегшення. На неї справило глибоке враження те, з якою добротою і великодушністю Маргаритині рідні зреагували на її вибачення. Згодом, вона подякує своїм батькам за те, що вони, керуючись любов'ю і турботою, вивели її з небезпечного тунелю. Вона збагне, що була збилася на

манівець і могла б ще довго блукати в темряві, – якби не світло віри і не моральне сумління її батьків.

VI. Ідеальний виняток чи зразок для наслідування?

1. Отже, ми почули більш ніж зворушливу історію з ідилічної родини в повоєнній Німеччині. Те, як був полагоджений цей конфлікт, може послужити чудовою формулою, що вартує поважного обміркування; зразком, що його можна використати і в інших конфліктних ситуаціях. Які ж стрижневі компоненти цієї формули?

2. По-перше, батьки виявилися вправними полагоджувачами конфліктів, які...

- „не боялися конфлікту,” були відкриті для повсякденної можливості внутрішніх чи міжособових суперечностей і сутичок навіть у лоні люблячої родини;
- проводили розрізнення між самим конфліктом і симптомами конфлікту, вдячно приймали його симптоми як цінний ключ до розуміння його суті.
- визнавали й обстоювали певну сукупність основаних на вірі моральних засад, використовували їх як мірило для оцінювання вчинків і діяли у згоді з ними;
- систематично докладали зусиль для врегулювання конфлікту, не проминаючи жодної стадії цього процесу: збирання інформації, її оцінювання, вибору мети (в цьому випадку – загального примирення) й ефективного втручання задля досягнення поставлених цілей. Не забули вони й подивитися на кінцевий результат, щоб у разі потреби переглянути й адаптувати свої заходи.

3. Крім того, ми бачимо:

- винуватця, якого полагоджувачі конфлікту ведуть за собою, присвічуючи йому світлом своїх моральних засад. Під впливом сили їхнього переконання винуватець поступово починає відчувати сором, провину, а отже й бажання попросити вибачення і примиритися з усіма: з потерпілою, з її родиною, з власними батьками.
- потерпілу та її батьків, що демонструють любов, готовність пробачати і бажання примиритися.

4. Таке-от поєднання зразкових полагоджувачів, розкаяного винуватця і вибачливого потерпілого дало результат, що сповна задовольнив усі сторони.

5. У цьому випадку ми говоримо про батьків як полагоджувачів конфлікту. Але в організаціях, великих і малих, чи на суспільно-політичній арені ми називаємо таких, як вони, – лідерами. Як і батьки дівчини, лідери повинні, виконуючи свої обов'язки, керуватися комплексом моральних норм і крізь призму цих норм оцінювати ситуації, з якими їм доводиться стикатися. Дуже часто ці норми закорінені в релігійних засадах, хоча світські, політичні інтереси також грають тут немало роль. Ось кілька гарних прикладів такого лідерства:

- Південна Африка і тамтешня Комісія правди та примирення під проводом Нельсона Мандели й релігійного лідера єпископа Дезмонда Туту.
- Махатма Ганді, який, натхнений релігійним ученням про ненасильство Льва Толстого, привів Індію до незалежності.
- Німеччина під християнським проводом Конрада Аденауера, який ініціював примирення з євреями, з Ізраїлем і Францією.

- Нарешті, не забуваймо про лідерство Мартіна Лютера Кінга, про його неухильне додержання християнських моральних засад, про те, як він старався розв'язати суперечність між закоріненим у США расизмом і офіційними деклараціями про рівність усіх громадян перед законом.

6. Про ці та багато інших прикладів ви можете прочитати у книзі Пітера Акермана та Джека Дювала „Ще дужча сила – століття ненасильницьких конфліктів” (Peter Ackerman, Jack Duvall. *A Force More Powerful – A Century of Nonviolent Conflict*, 2000).

VII. Примирення і полагодження конфліктів у сучасній Україні

- Примирення – в розумінні докорінних змін на краще – і тривкий мир між людьми та в душах людей не означають цілковитої відсутності конфліктів, а означають тільки готовність і здатність окремих людей та груп полагоджувати колізії й суперечності, що неодмінно виникають у повсякденному житті – полагоджувати їх розумно, відповідально, творчо, керуючись світськими або релігійними моральними засадами.

- Ми покликані змінити обличчя світу. Ми можемо зробити перший – наш особистий – крок до цієї мети, зосередившись на якомусь одному людському обличчі, на стосунках між якимись двома людьми. Сподіваюся, що подальші поради, почерпнуті з історії про батьків і дитячі ігри, стануть для вас яскравим світлом і договказом, що додаватиме вам упевненості під час ваших мандрів такими-от тунелями.

- Старайтеся дивитися в обличчя *суспільним реаліям*, уважно, критично й творчо їх досліджувати. Дехто з вас розповідав мені, що ваша країна застрягла на пострадянському бойовищі, де нечесність, обман, грубість із боку суперника немовби звільняє вас від потреби дотримуватись яких-небудь моральних засад. Здається, ваш „праведний гнів” цілком виправданий, перед вами стелиться пряма дорога до насильства. Що ж можна вдіяти, щоб перетяти цю тенденцію, не допустити ланцюгової реакції агресії та насильства?

- Старайтеся зрозуміти реалії *людської природи*. Психологи говорять про роздвоєність людського “я”, про наші внутрішні суперечності, нашу егоїстичність і деструктивність. Іммануїл Кант казав, що з „вузлуватої деревини людської природи не виточиш нічого прямого”. Та це тільки половина правди. За допомогою свого внутрішнього потенціалу ми можемо перебороти егоїзм і деструктивність, перетворити наші слабкості на силу і – шляхом „взаємного збудування” (Рим. 14: 19) – примиритися з ближніми.

- Спробуйте зосередитися на *нормах*. Людина світська може піти за порадою Рашворта Кіддера й окреслити певні цінності – „все те, що має для неї певну питому вартість” – які могли б стати основою для її життя та праці, для життя і праці всіх, хто її оточує. А людина релігійна, зокрема християнин, може покладатись на засвоєний змалку засадничий закон: Люби Бога і ближнього.

- Та незалежно від того, віруюча ви людина чи ні, спробуйте – шляхом систематичної конфліктологічної самоосвіти – активувати й розвинути свій людський потенціал і виявляти доброту до всіх людських істот.